

Ενεργοποιώντας το γλωσσικό πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών: προσεγγίσεις και ερευνητικές εργασίες για την κρητική διάλεκτο

ΧΑΡΗΣ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗΣ

πρώην Σχολικός Σύμβουλος 2^{ης} Περιφέρειας Χανίων

Ο διαλεκτικός λόγος αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο του παρελθόντος λαϊκού πολιτισμού και εξακολουθεί να έχει τη σημασία του και για τον σύγχρονο. Ένας δεύτερος λόγος που συνηγορεί στη διάσωση και χρήση του διαλεκτικού λόγου είναι ο πολιτισμικός πλουραλισμός, που στην εκπαίδευση μεταφράζεται συνήθως ως διαπολιτισμικότητα. Η έννοια και φροντίδα αυτή, για την οποία τόσο πολύ μελάνι έχει χυθεί τα τελευταία χρόνια, δεν μπορεί να αναφέρεται αποκλειστικά στις εθνοτικές και μεταναστευτικές/προσφυγικές ομάδες. Αν οι παραπάνω ανθρώπινες ομάδες αναγνωρίζεται ότι επιβάλλεται να διατηρήσουν τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, αναρωτιέται κανείς γιατί να μην ισχύει το ίδιο και για τις τοπικές και περιφερειακές ιδιαιτερότητες, τις διαφοροποιημένες δηλαδή εκφράσεις του εθνικού πολιτισμού; Ή μήπως οι πρώτες ιδιαιτερότητες των κοινωνικών ομάδων γίνονται ανεκτές ως στοιχεία «ethnic», κατά τον διεθνή όρο, ενώ τα κατά τόπους πολιτισμικά στοιχεία ανακαλούν μνήμες υπαίθρου, για τις οποίες οι τελευταίες δύο γενιές των αστικοποιημένων Ελλήνων αισθάνονται αντιπάθεια; (Στρατιδάκης 2016α: 130). Ο τρίτος λόγος για τον οποίο προσπάθησα να σεβαστώ και να αναπτύξω το τοπικό ιδίωμα ήταν η αποενοχοποίηση των εκάστοτε μαθητών μου για τη γλώσσα που μιλούσαν, ιδιαίτερα στα επαρχιακά σχολεία, στην Καρωτή Ρεθύμνης, στα Μυριοκέφαλα Ρεθύμνης, στο Μελιδόνι Χανίων, στο Μελιδόνι Ρεθύμνης, στους Δαφνέδες και στην Αγιά Ρεθύμνης, στο Άνω Μέρος Αμαρίου για λίγο, αλλά και μέσα στην πόλη του Ρεθύμνου επί σειρά ετών. Το ίδιο προσπάθησα να κάνω και κατά τη θητεία μου ως Υπεύθυνος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ρεθύμνου αλλά και αργότερα, ως Σχολικός Σύμβουλος Χανίων (Στρατιδάκης υπό δημ. α). Ο τέταρτος και τελευταίος λόγος ήταν οι ενοχές μου, ως μετέχοντος ενεργά στο υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο υπήρξε διαχρονικά ο μεγαλύτερος εχθρός -και μερικές φορές και διώκτης- των γλωσσικών διαφοροποιήσεων. Στην πραγματικότητα το σύστημα το οποίο υπηρετούμε χρεώνεται -περισσότερο ίσως και από τα μέσα ενημέρωσης- την εξαφάνιση των διαλέκτων και συχνά την πρόκληση πληγών στις ψυχές των ελληνόπουλων, που μερικές φορές οδηγήθηκαν και να ντρέπονται ακόμα για τη μητρική τους γλώσσα.

Από την άλλη πλευρά, σύμμαχος στην προσπάθεια διάσωσης των γλωσσικών ποικιλιών αποδείχτηκε το γεγονός ότι η διδασκαλία της γλωσσικής ποικιλότητας προβλεπόταν τόσο από τα Αναλυτικά Προγράμματα των ετών 1982-84 όσο και από το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών του 1999 (Α.Π. 1982; Α.Π. 1983; Α.Π. 1984, Α.Π. 1999), γλωσσικής ποικιλότητας -θυμίζω- όχι μόνο γεωγραφικής αλλά και κοινωνικής. Όμως, παρότι καταβλήθηκε προσπάθεια τα διδακτικά εγχειρίδια που στηρίχτηκαν σ' αυτά να εξοικειώσουν τους μαθητές με την ύπαρξη γλωσσικών διαλέκτων και ιδιωμάτων, τα αποτελέσματα κρίνονται το λιγότερο ως ανεπαρκή.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της προσπάθειας προσέγγισης του διαλεκτικού λόγου από τους συγγραφείς των παλιότερων διδακτικών βιβλίων, οι οποίοι, σημείωναν απευθυνόμενοι στους μαθητές: «Η τελευταία ερώτηση δίνει ευκαιρία να γίνει συζήτηση πάνω στις ντοπιολαλιές... Οι εφημερίδες και η τηλεόραση χρησιμοποιούν ...την κοινή νεοελληνική. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ντοπιολαλιές είναι άλλη γλώσσα... δεν πρέπει να ντρεπόμαστε γι' αυτές ή να τις περιφρονούμε». Όμως λίγο παρακάτω, ξεχνώντας τα παραπάνω και εφαρμόζοντας πιστά το «δάσκαλε που edίδασκες και λόγο δεν εκράτειες», προτείνοντας εργασίες πάνω στα κείμενα επεξεργασίας, έγραφαν εν είδει οδηγιών προς τους αμήχανους μαθητές: «Τα λόγια της θείας Κλειώς... είναι σε τοπική διάλεκτο. Τα μεταφέρω στο τετράδιό μου σε «σωστή δημοτική γλώσσα», όπως στο παράδειγμα..»! (Καλατζής 1988).

Θα μου επιτρέψετε στο σημείο αυτό να κάνω ευρύτερη χρήση του παιδαγωγικού χιούμορ, αναφέροντας ένα περιστατικό, που θα μας δώσει την ευκαιρία να μεταφερθούμε σε έναν μικρόκοσμο της «Βαβυλωνίας» του Βυζάντιου, σε επίπεδο όμως Κρήτης. Από τις έντυπες αναμνήσεις του Μιχάλη Αντωνογιαννάκη, που φοίτησε στο Γυμνάσιο του Ρεθύμνου, προερχόμενος από χωριό, επιλέγω ένα απόσπασμα (Σελλιανός 1997: 187): «Ο πατέρας μου μ' έβαλε οικότροφο σε ένα σπίτι προσφύγων στο Μασταμπά... Μιλούσαν μια διάλεκτο με παράξενη προφορά, αλλιιώτικη από τη δική μου. Μα και αυτοί δεν καταλάβαιναν τη δική μας διάλεκτο, γιατί άκουσα έναν που διηγούνταν ότι, όταν ήρθαν το 1923, δεν καταλάβαινε την κρητική. Είχε λέει ακούσει ένα ντόπιο που έλεγε: “Εγλάκανε το κοπέλι και τσούρισε κι ασβολόθηκενε”. Δεν κατάλαβε τίποτα και πήγε και ρώτησε ένα γνωστό του με όλο το θάρρος και του εξήγησε: “Έτρεχε το παιδί κι έπεσε και χτύπησε πολύ”. Ένας άλλος είπε ότι κάποιος διηγούνταν για μια φασαρία κι έλεγε: “Εκειά που κάθουμινε στο ντουκιάνι κι έπινα το γκαϊφέ μου γροικώ ένα χίλιου διαόλου μαλιχουλέ κι ύστερα γροικώ κι ένα ταπουζίδι κι έχασα τον απατό μου”. Ρώτησε κι αυτός και του εξήγησαν: “Εκεί που καθόμουν στο καφενείο κι έπινα τον καφέ μου ακούω μεγάλη φασαρία κι ύστερα αισθάνομαι ένα χτύπημα στο κεφάλι και ζαλίστηκα κι έπεσα”». Να σημειώσω εδώ ότι μεγάλο μέρος των προσφύγων του Ρεθύμνου προερχόταν από τις Φώκιες, από περιοχή δηλαδή με δική της διάλεκτο.

Να διευκρινίσω για τους μη εκπαιδευτικούς αναγνώστες ότι ευτυχώς τα πράγματα δεν είναι σήμερα και τόσο άσχημα στα σχολεία, όσο στην περίπτωση που αναφέρθηκε παραπάνω, αφού στα λεγόμενα «νέα βιβλία» υπάρχει ένα κεφάλαιο στο εγχειρίδιο του γλωσσικού μαθήματος της Ε' τάξης του δημοτικού σχολείου με τον τίτλο «Οι φίλοι τραγουδάνε», ενταγμένο στη γενικότερη ενότητα «Οι φίλοι μας και οι φίλες μας» (Ιορδανίδου & συν. 2006). Σ' αυτό οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να εισαχθούν οι κατά τόπους ελληνικές διάλεκτοι. Συμπτωματικά η διάλεκτος που έχει επιλεγεί είναι η κρητική και η προσέγγισή της πραγματοποιείται μέσα από έξι μαντινάδες, που αναλύονται περισσότερο στις δύο ασκήσεις που ακολουθούν. Φτωχή, βέβαια, η προσπάθεια αλλά οπωσδήποτε υπαρκτή.

Βοηθός μου στην αποδοχή και προώθηση της κρητικής διαλέκτου στη διδασκαλία υπήρξε επίσης το γεγονός, ότι η διάλεκτος αυτή δεν είναι νεκρή ούτε και βρίσκεται σε διαδικασία σύντομου τουλάχιστον θανάτου. Αυτό φαίνεται από την εξέλιξή της μέσα στην Κρήτη αλλά και -σε ορισμένες τουλάχιστον στιγμές- σε πολλές περιοχές, όπου δραστηριοποιούνται εθνικοτοπικοί σύλλογοι, και γίνεται εμφανέστερο όταν συγκριθεί με τη γλώσσα των απογόνων των Τουρκοκρητικών που μετανάστευσαν στη Ρόδο, στη Συρία, στη Λιβύη και στα μικρασιατικά παράλια την περίοδο 1898-1924. Έτσι οι απόγονοι των Τουρκοκρητών που επισκέπτονται τη γενέθλια γη των προγόνων τους σήμερα αλλά και οι απόγονοι εκείνων που είχαν μεταναστεύσει στη Συρία και επιστρέφουν ως πολιτικο-οικονομικοί μετανάστες, μιλούν μια διάλεκτο που έχει μετατραπεί σε «απολίθωμα», μη έχοντας τη δυνατότητα στον τόπο τους να εξελιχθεί.

Η ανθεκτικότητα της κρητικής διαλέκτου φαίνεται ιδιαίτερα από το γεγονός ότι το κατεξοχήν προϊόν του είδους, τα κρητικά δίστιχα, παρουσιάζουν μια απροσδόκητη ζωτικότητα. Σήμερα εξακολουθούν να παράγονται μαντινάδες ερωτικές, ξεφάντωσης, χορού, ευτράπελες, γνωμικές, ιστορικές, ηρωικές, ξενιτιάς, τουριστικές, πειραχτικές και βωμολοχικές. Κι ακόμη, νέες κατηγορίες μαντινάδας, ευνοημένες από τις τεχνολογίες της κινητής τηλεφωνίας και του διαδικτύου, έχουν αρχίσει να παράγονται, όπως του καλημερίσματος, του απλού χαιρετισμού, του καληνυχτίσματος, αλλά και πολιτικές και ποιμενικές μαντινάδες. Παράγεται, τέλος, ένα σχετικά νέο είδος, οι ευχετήριες μαντινάδες. Η σημερινή δυναμικότητα της μαντινάδας δεν μπορεί να σημαίνει τίποτε άλλο παρά ότι αντιστοιχεί και με τις σημερινές ανάγκες της -κρητικής ιδιαίτερα- κοινωνίας, που τη συντηρεί (Στρατιδάκης & μαθητές 2007: 14-16).

Τέλος, βοηθός μου στο σχολείο υπήρξε το γεγονός ότι ορισμένοι Κρήτες εκπαιδευτικοί μπόρεσαν να ξεφύγουν από τη συμπαγή «εθνική» γλώσσα και να προχωρήσουν στην καταγραφή του διαλεκτικού λόγου, όπως ο *Γεώργιος Πάγκαλος* με το εξάτομο «Περί του Γλωσσικού Ιδιώματος της Κρήτης», ο *Μανόλης Πιτυκάκης* με «Το γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης», και πιο πρόσφατα ο *Αντώνης Ξανθινάκης* με το «Λεξικό του Δυτικοκρητικού ιδιώματος», ο *Αντώνης Τσιριγωτάκης* με τον «Θησαυρό της Κρητικής διαλέκτου», ο *Νίκος Γαρεφαλάκης* με το «Λεξικό Ιδιωματισμών Κρητικής διαλέκτου (περιοχής Σητείας)» και, ιδιαίτερα, ο *Νικόλαος Κοντοσόπουλος*, με τα έργα του «Κρητική διάλεκτος» και το «Αντίστροφο λεξικό της κρητικής διαλέκτου» (Πάγκαλος 1955-1963; Πιτυκάκης 1983; Ξανθινάκης 2000; Γαρεφαλάκης 2002; Κοντοσόπουλος 2006α, 2006β; Τσιριγωτάκης 2008).

Από τα βοηθήματα που αναφέρθηκαν, τα οποία αποτελούν κλάσμα των διατιθέμενων σήμερα στο είδος τους στους τομείς της φωνητικής, της μορφολογίας, της σύνταξης, της λεξικολογίας, της σημασιολογίας, της ετυμολογίας, της γλωσσογεωγραφίας και κοινωνιογλωσσολογίας, αντιλαμβανόμαστε ότι έχουμε να κάνουμε με μια διάλεκτο συγκριτικά καλά μελετημένη, που διαθέτει λεξικά, γραμματικές, συντακτικό και αντίστροφο λεξικό. Κι ακόμα διαθέτει μεταγραφές σ' αυτήν της *Ιλιάδας*, της *Οδύσσειας* και της *Αντιγόνης* (Ψυχουντάκης 2003α, 2003β). Και είναι φυσική αυτή η υπερπροσφορά μελετών, αφού η κρητική διάλεκτος πηγαινει πολύ βαθειά μέσα στο χρόνο φτάνοντας πίσω στα μέσα της δεύτερης χιλιετίας. Θυμίζω ότι τα έργα του Κρητικού Θεάτρου μεταξύ του 13^{ου} και του 17^{ου} αιώνα είναι γραμμένα στην κρητική διάλεκτο της εποχής τους. Έτσι σήμερα το αριστούργημά της, η «*Ερωφίλη*», μπορεί να διαβάζεται και να κατανοείται με άνεση από τους Ρεθεμνιώτες απογόνους του δημιουργού της *Γεωργίου Χορτάση*. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι κάθε στιγμή δεν είναι υπαρκτός ο κίνδυνος τοπικιστικής κομπορρημοσύνης μέχρι και σοβινισμού, πρόβλημα που όμως δεν αντιμετώπισα στα κρητικά σχολεία που υπηρέτησα.

Από το μέσα της δεκαετίας του 1980, οπότε ξεκίνησα να υπηρετώ ως δάσκαλος σε σχολεία της κρητικής υπαίθρου, προωθούσα όσο μπορούσα την καλλιέργεια της κρητικής διαλέκτου και των επιμέρους εκφάνσεών της, εκμεταλλευόμενος αφορμές της στιγμής, οι περισσότερες από τις οποίες δίδονταν από τους ίδιους τους μαθητές, ιδιαίτερα στους τομείς του λεξιλογίου, των τοπωνυμίων και των παρωνυμίων.

Στη συνέχεια ως Υπεύθυνος Περιβαλλοντικής της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης επί μια τετραετία υποστήριξα διάφορα σχετικά προγράμματα (Στρατιδάκης 2016α: 9-10, σημ. 2), μεταξύ των οποίων άξιο αναφοράς είναι εκείνο που υλοποιήθηκε στο Δημοτικό Σχολείο Χαρκίων κατά το σχολικό έτος 1997-1998 σε συνεργασία με τον συνάδελφο *Γιώργο Πολάκη* και κατά σύμβαση ονομάσαμε «Κτηνοτροφικό Λεξικό» (Πολάκης 1998). Το πρόγραμμα αυτό είχε ως αφορμή το γεγονός ότι οι εννέα τότε μαθητές και αμέσως μετά πέντε των απομονωμένων χωριών Χάρκια και Καβούσι ντρέπονταν να εκφραστούν στον δάσκαλό

τους στη φυσική τους γλώσσα, τόσο προφορικά όσο και γραπτά. Πρότασή μου λοιπόν ήταν ακριβώς η καταγραφή και ανάδειξη αυτής της γλώσσας, πράγμα που επετεύχθη με εκατοντάδες λημμάτων και έκανε περήφανους τους μαθητές αυτούς, όταν το επόμενο έτος παρουσίασε την εργασία τους -που ωστόσο είχε πάρει και έντυπη μορφή- ένα εκλεκτό επιτελείο επιστημόνων.

Η επάνοδός μου στην τάξη συνοδεύτηκε από νέους πειραματισμούς ως προς τον εμπλουτισμό της διδασκαλίας με στοιχεία για την Κρήτη και τον πολιτισμό της, συμπεριλαμβανομένου του γλωσσικού της πλούτου. Έτσι αρχικά χρησιμοποίησα τη γνωστή μετασκευή του τεύχους του Αστεριζ «Ρόδο και Ξίφος», που είχε πάρει το όνομα «Σπαθί και Τριαντάφυλλο. Ο Αστεριζ στην Κρητική» (Goscinnny & Uderzo 1998α). Το τεύχος αυτό τελικά αποδείχτηκε ατελέσφορο. Πιο προσιτός στους μαθητές αποδείχτηκε «Ο Αστερικάκης στην Κορσική», που είχε κυκλοφορήσει έντεκα χρόνια νωρίτερα, όπως και «Ο Αστερικάκης στσι Ολυμπιακές συνορισές» (Goscinnny & Uderzo 1998β, 1998γ). Ας σημειωθεί ότι ο βασικός λόγος για τον οποίο δεν συνέχισα το εγχείρημα του «Αστερικάκη» ήταν ότι χρησιμοποιούσε μια ορισμένη εκδοχή του ιδιώματος της ανατολικής Κρήτης αλλά και ότι το λεξιλόγιό του ήταν πια κατανοητό αποκλειστικά από πολύ ηλικιωμένους Κρητικούς.

Άλλες προσεγγίσεις της κρητικής διαλέκτου, πιο ουσιαστικές αυτές αν και όχι εξίσου ευχάριστες, έγιναν μέσω του παροιμιακού λόγου και των παροιμιόμυθων. Πολύ αποδοτικότερη αποδείχτηκε η δυνατότητα που έδινε κατά καιρούς στους μαθητές που το επιθυμούσαν να παραδίδουν τις γραπτές τους εκφράσεις, σε έμμετρο λόγο. Ήταν εντυπωσιακό το φαινόμενο μαθητές που δυσκολεύονταν πολύ να εκφράσουν τις σκέψεις τους στο γνωστό τότε ως «Σκέφτομαι και γράφω» και αργότερα ως «Γραπτή Έκφραση» να αποδεικνύονται αστείρευτα ποτάμια όταν τους επιτρεπόταν και πολύ περισσότερο όταν παρωθούνταν να εκφραστούν σε διαλεκτικό έμμετρο λόγο.

Άλλες προσεγγίσεις είχαν να κάνουν με το ριζίτικο τραγούδι (συμπεριλαμβανομένης της μουσικής του), αλλά και με τη μετάκληση στην αίθουσα διδασκαλίας αυθεντικών ομιλητών της κρητικής διαλέκτου ή με την παρακολούθηση σχετικών αυθεντικών διαλόγων σε κατά καιρούς επισκέψεις σε Κέντρα Προστασίας Ηλικιωμένων αλλά και σε διδακτικές επισκέψεις στην ύπαιθρο (βλ. ενδεικτικά Στρατιδάκης 2016β: 32). Δεν αποδείχτηκαν άσκοπες επίσης οι προσπάθειες δημιουργίας μικρών διαλεκτικών λεξικών, ως παραρτημάτων των τυπικών «λεξικών» που συνέτασσαν οι μαθητές μου των μεγάλων τάξεων του δημοτικού σχολείου, με τη βοήθεια των τυποποιημένων σχολικών τετραδίων λεξιλογίου. Κι ακόμα, ενδιαφέρουσες γι' αυτά αποδείχτηκαν οι προσπάθειες ετυμολόγησης διαλεκτικών λέξεων αλλά και ανακάλυψης άλλων της ίδιας οικογένειας.

Από το έτος 2005, από το οποίο και επιτρέπεται επισήμως η χρησιμοποίηση στη διδασκαλία υλικού επιλεγμένου από τον εκπαιδευτικό σε ποσοστό ενός τετάρτου, ξεκίνησα διδασκαλίες με βάση λογοτεχνικά διαλεκτικά κείμενα. Τα κείμενα αυτά επέλεγα να είναι σχετικά αλλά και συμπληρωματικά με εκείνα των σχολικών εγχειριδίων της γλώσσας και, οπωσδήποτε, βιωματικά και λειτουργικά.

Ευτυχώς η διάλεκτος την οποία καλούμε να αναπτύξω μού έδινε ποικιλία κειμένων, σε πεζό και έμμετρο λόγο, από τον *Βιτζέντζο Κορνάρο* μέχρι τον *Γεώργιο Χορτάση* και από τον *Νίκο Καζαντζάκη* μέχρι τον *Κώστα Φραγκούλη*, έναν αυθεντικό χρήστη του κρητικού ιδιώματος, ποιητικά κείμενα του οποίου έχουν μελοποιήσει ο *Κώστας Μουντάκης* και ο *Νίκος Μαμαγκάκης* και που σήμερα τραγουδά με εκφραστικότητα ο *Γιάννης Χαρούλης* (Φραγκούλης 1961). Αναφέρω αυτή την τελευταία λεπτομέρεια προκειμένου να υπενθυμίσω ότι η διδασκαλία μας οφείλει να είναι ενδιαφέρουσα προκειμένου οι μαθητές να έχουν λόγους να ενδιαφερθούν για το αντικείμενό της αντί να επιδίδονται σε διαγωνισμούς χασμουρητού και ευφυολογημάτων. Κι ακόμα γιατί η διδασκαλία του έμμετρου λόγου

οφείλει συχνά να συνοδεύεται από μουσική, όπως δηλαδή αυτό ελάμβανε χώρα κατά τη φυσική διαδικασία της εκφοράς του.

Ακολούθησαν πιο συστηματικές εργασίες, τέτοιες που καθιερώθηκε να αποκαλούνται ερευνητικές εργασίες (projects). Η παλαιότερη είχε να κάνει με τη μεταφορά του σαμιακού διαλεκτικού κειμένου που είδαμε παραπάνω, της «Ψιχλούς» του *Κώστα Καλατζή* (Καλατζής 1988), σε διαλεκτικά κείμενα άλλων ελληνικών περιοχών. Αρχικά οι μαθητές κλήθηκαν να αποδώσουν το κείμενο αυτό στην κοινή ελληνική, την «σωστή» γλωσσική μορφή, όπως την αποκαλούσαν οι συγγραφείς του εγχειριδίου. Στη συνέχεια, με τη βοήθεια γονέων και παππούδων, κλήθηκαν να το αποδώσουν στην κρητική διάλεκτο. Το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς για τα κείμενα που δημιουργήθηκαν μ' αυτό τον τρόπο είναι ότι υπήρξαν απολαυστικά. Οι διαφορές τους ήταν τεράστιες, ανάλογες της ηλικίας των βοηθών, της καταγωγής τους, από αστικό ή αγροτικό περιβάλλον αλλά και από διαφορετικά διαμερίσματα της Κρήτης. Ακολούθησε η απόδοση του αρχικού κειμένου σε κυπριακή και ποντιακή διάλεκτο αλλά και σ' εκείνες των Δωδεκανήσων, της Επτανήσου και στις αστικές διαλέκτους της Κοζάνης και των Σερρών.

Οι επόμενες ερευνητικές εργασίες ήταν απαιτητικότερες και αναφέρονταν στη γλώσσα του αινιγματικού διαλόγου, στην εξοικείωση με το κρητικό δίστιχο και καθαρογλώσσημα. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για προσπάθειες συλλογής αυθεντικού γλωσσικού διαλεκτικού υλικού. Η μεθοδολογία προσέγγισης και των τριών αυτών θεμάτων υπήρξε κοινή, με βελτιώσεις από χρόνο σε χρόνο, εφόσον μάλιστα είχαν να κάνουν με διαφορετικά μαθητικά σύνολα.

Ως προς τον αινιγματικό λόγο, αυτός ήταν -και θεωρώ είναι σε ένα βαθμό ακόμα-ζωντανός στην παιδική ηλικία, με παρεμφερείς οπωσδήποτε προς τις παλιότερες μορφές. Κι αυτό γιατί η αινιγματική διαδικασία προϋποθέτει νοητικές λειτουργίες που ελκύουν τα παιδιά. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο στη σχολική αίθουσα είχα κάνει το αίνιγμα μέρος της παιδαγωγικής μου «εργαλειοθήκης». Οι κατά καιρούς επισκέπτες της θα αναρωτήθηκαν για την αναγραφή στο επάνω δεξιό τμήμα του πίνακα ενός ή περισσότερων αινιγμάτων, όσων μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχαν επιλυθεί. Κατά το επόμενο έτος διδασκαλίας η ένταξη του αινιγματικού λόγου στη σχολική πραγματικότητα διευρύνθηκε με την αναζήτηση αινιγμάτων από τους μαθητές στους προγόνους τους, ιδιαίτερα σε όσους συνέχιζαν να κατοικούν σε οικισμούς της κρητικής υπαίθρου. Η συγκομιδή, όπως ήταν λογικό, ήταν περιορισμένη, αφού τα παιδιά δε διέθεταν στρατηγική εκμείευσης ενός προϊόντος του λαϊκού πολιτισμού, που σήμερα θεωρείται παρωχημένο και οπισθοδρομικό. Και όταν τα όρια της συγκέντρωσης αινιγμάτων είχαν εξαντληθεί, τα οδήγησα στην αναζήτηση της σχετικής βιβλιογραφίας στον φιλόξενο χώρο της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ρεθύμνης, όπου είχαν την ευκαιρία να αναζητήσουν με την καθοδήγησή μου αινίγματα σε κάθε είδους έντυπα. Η εργασία αυτή ευτύχησε να πάρει και έντυπη μορφή (Στρατιδάκης 2016α, βλ. και Στρατιδάκης υπό δημ.).

Επόμενη ερευνητική εργασία εστιάστηκε στο κρητικό δίστιχο και ειδικότερα στο ευετηριακό του τμήμα, που πήρε και αυτή έντυπη μορφή με τον τίτλο «Ευχετήριες μαντινάδες στο κινητό τηλέφωνο». Στην περίπτωση αυτή εκμεταλλεύτηκα τη δύναμη της μαντινάδας, στην οποία αναφέρθηκα και παραπάνω, και το γεγονός ότι αυτή μπορεί να γίνει ένα εξαιρετικό εργαλείο, βοηθητικό σε αρκετά από τα σημερινά ζητούμενα του γλωσσικού μαθήματος. Ζήτησα λοιπόν από τα παιδιά να προσπαθήσουν να συγκεντρώσουν μέσα στις χριστουγεννιάτικες και πασχαλινές διακοπές τους τον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ευχετήριων μαντινάδων που θα κατέληγαν με μορφή γραπτού μηνύματος στα κινητά τηλέφωνα των γονέων τους και κάθε γνωστού τους. Μερικοί μαθητές ανταποκρίθηκαν περισσότερο στο κάλεσμα, καταφεύγοντας και πάλι στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη αναζητώντας και εκεί «ευρήματα». Κάποιοι άλλοι κατέφυγαν στο διαδίκτυο, αλιεύοντας μερικούς ακόμη

θησαυρούς. Μ' αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε μια συλλογή 325 ευχετήριων μαντινάδων (Στρατιδάκης 2007). Από την πλευρά μου έκρινα σκόπιμο να προσθέσω στην έκδοση ορισμένα γενικότερα στοιχεία για τη μαντινάδα, για την παιδαγωγική της αξία σήμερα και για τα χαρακτηριστικά των ευχετήριων μαντινάδων της συλλογής.

Η τελευταία ερευνητική εργασία αναφερόταν στο κρητικό καθαρογλώσσημα. Αφορμές για την πραγματοποίησή της είχαν δοθεί με τα παλιότερα «Ανθολόγια» του γλωσσικού μαθήματος και τα καθαρογλωσσήματα που ερανίζονταν εκεί (Βουγιούκας & συν. 1975). Από την πλευρά μου ζητούσα από τους μαθητές να εντοπίσουν, με τη βοήθεια των γονέων και παππούδων τους, και άλλους γλωσσοδέτες και να τους καταγράψουν, με όλες, ασφαλώς, τις δυσκολίες που παρουσίαζε η καταγραφή ενός κατεξοχήν προφορικού έργου της λαϊκής λογοτεχνίας. Με τον τρόπο αυτό είχε αρχίσει να συγκροτείται κάποια συλλογή. Από το σχολικό έτος 2006-2007 η προσπάθεια αυτή εντάθηκε και το επόμενο έτος έγινε συστηματική. Οπωσδήποτε, η συγκομιδή υπήρξε πενιχρή. Στη συνέχεια πραγματοποιήσαμε αλληπάλληλες σαββατιάτικες επισκέψεις με μικρές εναλλασσόμενες ομάδες μαθητών στη Δημόσια Βιβλιοθήκη, όπου και διευρύνουμε τις πηγές συγκέντρωσης υλικού. Μ' αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε μια συλλογή 170 συνολικά γλωσσοδετών, η οποία στην πραγματικότητα είναι η πληρέστερη μέχρι σήμερα στη χώρα μας και ευτύχησε να πάρει έντυπη μορφή το 2008, με τον τίτλο *Καθαρογλωσσίδα. Σχολιασμένη έκδοση 170 κρητικών γλωσσοδετών*, με τον απαραίτητο σχολιασμό από την πλευρά μου (Στρατιδάκης 2008). Το περιεχόμενο της έκδοσης αυτής παρουσιάστηκε κατά τις εργασίες του Συνεδρίου «Ο λαϊκός πολιτισμός της Κύπρου και της Κρήτης» το 2011 (Στρατιδάκης υπό δημ. α). Μια πρόσφατη προσπάθεια προσέγγισης του ζητήματος της συμφιλίωσης με τις γλωσσικές διαλέκτους, προς την πλευρά των εκπαιδευτικών αυτή τη φορά, υπήρξε η διοργάνωση από μέρος μου το 2015, ως σχολικός σύμβουλος πια, μιας διημερίδας με θέμα «Η Κρήτη και ο πολιτισμός της στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση».

Τελειώνοντας, θα ήθελα να αναφερθώ τηλεγραφικά στον κρισιμότερο παράγοντα της αποδοχής των γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων στο ελληνικό σχολείο, τον ίδιο τον εκπαιδευτικό. Με την εμπειρία της παρακολούθησης της γλωσσικής διδασκαλίας περισσότερων από δύο εκατοντάδων δασκάλων, μπορώ σήμερα να πω με σιγουριά ότι, αν και οι ίδιοι κατανοούν ότι οι μαθητές τους δεν θα πρέπει να αποθαρρύνονται στη χρήση του διαλεκτικού και ιδιωματικού λόγου, στην πράξη διορθώνουν τα σχετικά φαινόμενα στις γραπτές και συχνά και στις προφορικές τους εκφράσεις, αφήνοντάς τα να εκδηλώνονται μόνο σε χρόνο θεωρούμενο ως μη τυπικά σχολικό, κατά τα διαλείμματα και κατά τις εκπαιδευτικές επισκέψεις και εκδρομές. Ειδικότερα στα δημοτικά σχολεία της υπαίθρου, όπου ο λόγος των μαθητών παρουσιάζει τους σημαντικότερους διαλεκτισμούς αλλά και που το ποσοστό των μη Κρητών δασκάλων είναι πολύ μεγάλο, παρουσιάζεται το φαινόμενο της ολικής αμηχανίας να χειριστούν το ζήτημα αυτό και συχνά το αντιμετωπίζουν αστεϊστικά ή φολκλοριστικά. Οπωσδήποτε η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών θεωρεί ότι ο γλωσσικός διαλεκτισμός δεν μπορεί να ενσωματωθεί στη διδασκαλία τους ούτε ως στόχος αλλά ούτε ως μέσον επίτευξης των γενικότερων επικοινωνιακών στόχων του γλωσσικού μαθήματος. Με την έννοια αυτή δηλώνω και από τη θέση αυτή τη διαθεσιμότητά μου, παρότι απόστρατος σήμερα αλλά όχι αποστασιοποιημένος, για κάθε προσπάθεια παραγωγής εκπαιδευτικού υλικού, προκειμένου οι νεότερες γενιές μαθητών και εκπαιδευτικών να αποκτήσουν επίγνωση του γεγονότος ότι η ύπαρξη ποικιλιών αποτελεί μέρος της φύσης της γλώσσας και να αναπτύξουν περισσότερο τις επικοινωνιακές τους δυνατότητες και με τη χρήση του διαλεκτικού λόγου.

Βιβλιογραφία

Gosciny, R. & Uderzo, A. (1998α) *Σπαθί και τριαντάφυλλο. Ο Αστερικόκης στην κρητική διάλεκτο* (Επιμ. Μ. Πατεράκη). Αθήνα: Πατάκης.

- Gosciny, R. & Uderzo, A. (1998β) *Ο Αστερικάκης στην Κορσική* (Επιμ. Μ. Πατεράκη) Αθήνα: Πατάκης.
- Gosciny, R. & Uderzo, A. (1998γ) *Ο Αστερικάκης σσι ολυμπιακές συνορισές*. (Επιμ. Μ. Πατεράκη). Αθήνα: Πατάκης.
- Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα Α' και Β' τάξεων του Δημοτικού Σχολείου* (1982) Φ.Ε.Κ. 107/Α', 31-8-1982.
- Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα των Μαθημάτων: α) Μελέτη Περιβάλλοντος και Μαθηματικά Γ' Τάξης του Δημοτικού Σχολείου β) Νεοελληνική Γλώσσα Γ' και Δ' τάξεων του Δημοτικού Σχολείου* (1983) Φ.Ε.Κ. 168/Α', 18-11-1983.
- Αναλυτικό Πρόγραμμα Νεοελληνικής Γλώσσας Ε' και ΣΤ' τάξεων του Δημοτικού Σχολείου* (1984) Φ.Ε.Κ. 185/Α', 26-11-1984.
- Βουγιούκας, Α., Δημαράς, Α., Δοξιάδη, Κ., Ιωάννου, Γ., Κάσδαγλη, Α. & Μουστάκα, Κ. (1975) *Ανθολόγιο για τα παιδιά του δημοτικού. Μέρος πρώτο*. Αθήνα.
- Γαρεφαλάκης Ν. (2002) *Λεξικό ιδιωματοσμών κρητικής διαλέκτου (περιοχής Σητείας)*. Σητεία.
- Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α. & Χαλικιάς, Π. (2006) *Γλώσσα Ε' δημοτικού: Της γλώσσας ρόδι και ροδάκι*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Καλατζής, Κ. (1988) *Η Ψιχλού*. Στο: Α. Βελαλίδης, Α., Βουγιούκας, Α. Καλαπανίδα, Κ. Κανάκης, Ν. Μπλούνας & Α. Παπαδημητρίου. *Η γλώσσα μου Ε' δημοτικού, Πρώτο μέρος*. Αθήνα, 103-107.
- Κοντοσόπουλος, Ν., (2006α) *Γλωσσικός άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2006β) *Αντίστροφο λεξικό της Κρητικής διαλέκτου*. Αθήνα.
- Ξανθινάκης, Α. (2000) *Λεξικό του Δυτικοκρητικού ιδιώματος*. Ηράκλειο.
- Πάγκαλος, Γ. (1955-1970) *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης, τ. Α' - Στ'*. Αθήνα.
- Πιτυκάκης, Μ. (1983) *Το γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης*. Αθήνα.
- Πολάκης, Γ. & μαθητές (1998) *Κτηνοτροφικό Λεξικό*. Ρέθυμνο.
- Πρόγραμμα Σπουδών της Νεοελληνικής Γλώσσας στην προ-Δημοτική Εκπαίδευση - Νηπιαγωγείο και στο Δημοτικό* (1999) Φ.Ε.Κ. 95/Β', 10-2-1999.
- Σελλιανός, Μ. (1997) *Θύμησης*. Αθήνα.
- Στρατιδάκης, Χ. & μαθητές (2007) *Ευχετήριες μαντινάδες στο κινητό τηλέφωνο. Σχολιασμένη έκδοση 325 μαντινάδων*. Ρέθυμνο.
- Στρατιδάκης, Χ. & μαθητές (2008) *Καθαρογλωσσίδα. Σχολιασμένη έκδοση 170 κρητικών γλωσσοδετών*. Ρέθυμνο.
- Στρατιδάκης Χ. (υπό δημ. α) *Τα Κρητικά Καθαρογλωσσήματα: Χαρακτήρας, Τόπος και Χρόνος Λειτουργίας, Δημιουργοί, Παράλλαξη, Παιδαγωγική Αξία. Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Ο λαϊκός πολιτισμός της Κύπρου και της Κρήτης»*.
- Στρατιδάκης, Χ. (υπό δημ. β) *Διδακτικές Προσεγγίσεις του Κρητικού Γλωσσικού Ιδιώματος: η Περίπτωση Τεσσάρων Ερευνητικών Εργασιών. Πρακτικά του Συνεδρίου του Συνδέσμου Φιλολόγων Νομού Ρεθύμνης «Οι γλωσσικοί κώδικες στη σχολική πράξη»*.
- Στρατιδάκης, Χ. (2016α) *Το Κρητικό αίνιγμα. Σχολιασμένη συλλογή 850 αινιγμάτων*. Ρέθυμνο.
- Στρατιδάκης, Χ. (2016β) *Εκτός σχολικής αιθούσης. Εφαρμοσμένες δραστηριότητες βιωματικής μάθησης*. Ρέθυμνο.
- Τσιριγωτάκης, Α. (2008) *Θησαυρός της κρητικής διαλέκτου*, Ηράκλειο Κρήτης.
- Φραγκούλης, Κ. (1961) *Τα Δίφορα, τ. Α' και Β'*. Ηράκλειο Κρήτης.
- Ψυχουντάκης, Γ. (2003α) *Όμηρος, Ιλιάδα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Ψυχουντάκης, Γ. (2003β) *Όμηρος, Οδύσσεια*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.